

Vallomás a pályámról

(I. rész)

Annak ellenére, hogy a Vajda vezetéknev a magyar művelődéstörténet jól csengő nevei közé tartozik, nem dicsekedhetem azzal, hogy Vajda János, Vajda Péter vagy Vajda Júlia s a többiek távoli leszármazottja lennék.

Kunhegyesen ma is vannak Vajdák s az unokaöcsém meg is ismerkedett velük. A vezetéknevemet viselő első bácsfeketehegy ember (Vajda Mihály) az egyházi adatok szerint a tizenharmadik században Bácskába érkező kunhegyesi telepések egyike volt. Mind anyai, mind pedig apai ágon a kuláktól a béresig, a gazdag kereskedőtől a mesteremberig többféle társadalmi helyzetű ember létezett a családukban, csak éppen értelmiségi nem. Akkor sem, ha általam még ismert elődeim kevés kivétellel jó tanulók voltak a hatosztályos iskolában, s ha apám, aki a két háború között béresként kezdte, lap- és könyvterjesztéssel, nagytrafik vezetésével folytatta, majd a Forum Lap- és Könyvkiadó topolyai tisztviselőjeként fejezte be pályafutását anélkül, hogy a két nyomatékos fölszólításnak engedve, belépett volna a Kommunista Szövetségbe. Én tehát vadhajtásként jelentkeztem konzervatív paraszti hagyományok talaján a kispolgári külsőségekhez igazodó szüleim és rokonaim világában.

Egyre nyugatabbra dörögtek a fegyverek, amikor 1945 telének végén (február 20-án) Feketicsen - a hajdani Bácsfeketehegy - megpillantottam a napvilágot. Kínlódva, hosszúkás fejjel. Apám, mielőtt bevonult volna a petőfistákhoz, hogy a valószínű fordulat után ne hurcoljanak el bennünket, meghagyta: "Ne-hogy svábot neveljete a fiamból!" Ezt inkább a patriarkális szokás mondatta vele, mint valós szükséglet, mert anyám Hitlerben az Antikrisztust rettegte, Pratscher nagyanyám pedig jóban volt a magyarokkal. Ennek s bigott vallásossága ellenére rábeszélésre engedte fiát, anyám öccsét az SS soraiba. A tizenhét éves kamasz ugyanis Szeghegyen inaskodott, s főnöke, a szabómester a Kulturbund főnöke volt. Rosszat, ha akart volna, akkor sem követhetett volna el a nagybátyám, mert a rövid kiképzés után Sztálingrádhoz ve-

zényelték, ahol már a csata elején ellőtték a lábát. Apám jellemére vall, hogy noha rá jellemző erkölcsi túlzással sohasem bocsátotta meg sógora náci múltját, míg az a szeghegyi fogolytáborban vezekelt, ételt hordozgatott neki, kockáztatva, hogy őt is ott fogják; s a későbbi évtizedekben is támogatta a szakmájában jól kereső rokkantat, akít a sors iróniájaként a lovænaci (szekicsi=szeghegyi) montenegróiak megkedveltek.

Én mindenesetre az első szavakat svábul gogyogtam. Öreganyám miatt. Anyám ugyanis német ki-ejtés nélkül beszélt magyarul, s ma is őrzöm a bizonyítékát annak, hogy a helyesírása volt olyan, mint számos, a Vajdaságban egyetemet végzett magyar emberé.

Később aztán, amikor apám szerencsésen hazatért a Petőfi brigádból, magyarul eredt meg a nyelvem. Egyre inkább. Főleg azoknak a könyveknek a segítségével, amelyekkel apám bástyázott körül, s amelyekre ma is ámulattal gondolok vissza. Némelyeket fejből is fújtam s mind a mai napig megragadtak belőlük egyes részletek az agyamban. Álmodozó s éveig beszédhibás létemre bennük és sokféle játékomban találtam menedéket. No meg apai nagyanyám gyümölcsösében. A magyar szőlőfajták közül jó néhányal (pl. a később Németh László drámájából is megismert matiással) ott találkoztam először.

A szüleim büszkéek voltak a "túlokosságomra". Már az iskolába íratásom előtt ismertem a betűket, s hacsak nem magoltattak velünk, már az órán elsajátítottam a tudnivalókat. Szüleim református (s a tetejében puritán) rendszeretete ellenében én meglehetősen szertelen voltam s csínyeken törtem a fejem, a mindig nyomomban járó unalommal hadakozva. A szüleim viszonylag ritkán fenytettek s mértékkel fogtak be az ott-honi munkába. Azt is sokallottam.

Hatodikos elemista koromig ott éltünk, ahol születtem: tanyán. (Ma már az aszfaltútnak és a villanynak köszönhetően nem tűnik a világ végének ez a néhány ház az Adria utcában.) Akkor nekem, gyöngye idegzetű és fizikumú) lévén, nagyon távoli volt az iskola. Ennek

ellenére a református vallásórákat is rendszeresen látogattam, s noha az itt elsajátított erkölcsi normák és bibliai ismeretek miatt elég sok bajom volt a(z) (ál)kommunista világban, hálásan gondolok vissza hajdani paptanítóimra. Későbbi kritikus tevékenységem erkölcsi alapjait elsősorban nekik köszönhetem.

Az iskola mellett az egyház is tudatosította bennem a testkultúra fontosságát. Néhányan összefogtunk a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben és rendszeresen pingpongoztunk. Nem emlékszem, hogy akkoriban jobban játszott volna valaki nálam a községben. Az asztalitenisz védekezés is volt. Ebben ugyanis a fizikumok nem közvetlenül csaptak össze. Ily módon tehát nem verekedhettünk össze a telepeseikkel, akik csoportosan léptek föl, s mi, a rendőröktől is félve, szinte mindig meghátráltunk. A pingpong (nekem a sakk is!) mentsvár és diadal volt. El kell ismerni: a telepések, noha rendre alulmaradtak, sportszerűen játszottak s el tudták viselni a vereségüket.

A montenegróiak csoportjátékokban voltak rendkívül színvonalasak. Olyan technikásan kézilabdáztak, hogy amikor a hegyesiekkel vagy a topolyaikkal mérkőztek, nekik szurkoltunk. Lojalitásunk, visszahúzódottságunk számunkra kellemetlen látszatokat teremtett. Elnyomottságunkban Puskásék által érezhettük magunkat nem csupán egyenlő képességűeknek a „crnagoracokkal”, hanem különbeknek is. – Ti mások vagytok, mint azok a határon túli magyarok – mondta egyikőjük, apai nagybátyámnak, a traktorállomás lakatosmesterének, a passzivitásunkra célozva. – Ha ők húsz évig veletek élnének, ők is olyanok lennének, mint mi – válaszolt Sanyi bátyám – „kapásból”. A Vajdák egyébként is bölcselkedésre hajlamos emberek voltak. Nagyapám legfiatalabb öccse, aki évtizedeken át volt szabó Újvidéken, úgyhogy furcsa módon nem is izett, az egészséges életmódról szeretett magyarázni. Azért élt csak 66 évet, mondtam később, fölényeskedve. Pedig Jani bátyám az első világháborúban nem volt a fronton, mint nagyapám, akinek két testvére nem is tért vissza Olaszországból.

Ha tehát csoportosan nem érvényesültünk, akkor egyénileg próbálkoztunk. Ennek tudatában készültem a járás általános iskoláinak atlétikai versenyére. Közel sem szerepeltem úgy, ahogyan szerettem volna, s ezért meglepődtem, amikor Topolyáról hazafelé az autóbuszban a szerb tornatanár példaként állított a montenegróiak elé. Második technikaiskolás koromban viszont már jobban tudtam, mi mondatja a testneveléstanárommal: „Nézzétek meg a Vajdát, ahelyett,

hogy magóna, mindenbű négyese van, jó tornázik, meg az irodalomhó is ért”.

Sokfelé sportoltam én ahhoz, hogy valamelyik ámban sikeres lehettem volna. Noha egyke voltam s a szüleim túlzottan féltettek, azért idejekorán megtanultam úszni. – Ha városra kerül, ne valljon szégyent – mondta anyám, s én neki köszönhetően tízéves koromban jóváhagyással kezdtem csapkodni az akkor még viszonylag tiszta vizű Krivaja patakban. Hogy testalkatom dacára több stílusban mind a mai napig jól úszok, az a kulturális szokáson, a kondícióigényen túl egzisztenciális szükségletből eredt.

A kétszínűségre kényszerített szerkesztők fenntartásait, a megalkuvó politikusok kóros gerinctelenségét s a kényszerhelyzetem időnkénti traumáit az én idegeim csak fölfokozott rekreációs tevékenységgel viselhették el. Egyszer sem fordultam pszichológushoz. Topolyán a tó segített, Becskereken az uszoda, Palicsan a tó helyett inkább a favágás és a faültetés, valamint a kerékpározás. A nyolcvanas évek másik felében, a nyarakat a tengeren (Hvar szigetén) töltöttem, a víz közelében olvasva és írva. A változatosság kedvéért öt kilométeres kocogás vagy tíz kilométeres lendületes gyaloglás sem volt ritka a programomban. A jógaelemekkel kombinált kemény talajtorna nélkül ma sem tudom elképzelni az életemet.

A távlatot kezdettől fogva észak jelentette. Az elérhető pontot Szabadka. – Ott tudnak magyarul – mondta anyám, a két háború közötti nagyszerb oktatáspolitikai jócskán megkínózott (két osztályt magyarul, kettőt németül, kettőt pedig szerbül kellett végeztetnie), s aki azért a falubeliekhez viszonyítva szerbül is tűrhetően beszélt. Szabadka mítoszához, persze, az általam már koragyermekkoromban néhányszor megtapasztalt Palics is hozzátartozott. Úgyhogy nem véletlenül állítottam egyik szintén harmadikos barátommal szemben, hogy Szabadka nagyobb Újvidéknél. A vitát számomra kedvezőtlenül a tanítónk döntötte el államnyelvű földrajzi néven: – Novi Sad.

Annak ellenére, hogy a tantárgyak között a vegytant és a fizikát szerettem legkevésbé, a szüleim a napi propaganda és Balla László hírnevének hatására a technika jövőjével annyira teletömték a fejem, hogy én 1959-ben felsőbbbbségesen nem a gimnáziumba, hanem a szabadkai technikum vegyészeti tagozatára iratkoztam. Dr. Bruck Mátyás, a Koszán növényvédőszer nagyhírű fölfedezőjének keze alá... Szerencsére nem tartoztam azok közé, akiket, a szerb osztály létszámát kiegészítendő, egyszerűen átvezényeltek, így - két ki-

váló tanárnak, Vajda Józsefnek és Süli Izabellának köszönhetően - elsajátíthattam a legfontosabb tudnivalókat a magyar irodalomról.

Szüleim bőséges anyagi támogatásával három éven át jeles tanulóként küszködtem azzal, amit nem szerettem. Negyedévesként viszont már kinyílt a szemem, úgyhogy, miközben olykor még az órán is többet foglalkoztam az irodalommal, mint a szaktárgyakkal, ki mertem mondani: ennek az iskolai munkának nincs sok köze a pedagógiához. Mivel igazam volt (akkor is, ha az iskolán kívül elég sokat - olykor botrányos módon - legénykedtem), főleg a mérnökstanárokból váltottam ki ellenszenvet. Az egyik tiszteletdíjas mérnök nő annyira meggyűlölt, hogy perfid módszerességgel állt rajtam bosszút. Erre kiiratkoztam, s csak a következő évben diplomálhattam.

A szerb nyelv és irodalom tanárnőjével viszonylag jól kijöttem. Annak ellenére, hogy a szerbhorvát nyelv tökéletesítése mellett tartós sebet kaptam tőle. Ő ugyanis az akkori politikának megfelelően azt a két világháború közötti gondolatot (és gyakorlatot) igyekezett ébren tartani, mely szerint az 1848-as magyar szabadságharc vezetőinek nagy többsége idegen származású volt, vagyis a forradalom nem a magyarok érdeke; és a századfordulótól Budapesten az emeletes házakat Boszniában zsákmányolt fából építették. Más szóval a magyarok nemigen büszkélkedhetnek múltjukkal. Én daccal válaszoltam, elhatározván, hogy magyarszakos és költő leszek. Verseim közül némelyik már ekkor elhangzott az Újvidéki Rádióban, s Dévavári Zoltán a 7 Napban is közölt egyet.

Tisztességes másodrendűségünk korában amellet, hogy előszeretettel olvastam a múlt századi francia dekadenseket, Ady, Kosztolányi, Radnóti, Szabó Lőrinc és Illyés Gyula szellemárában találtam védelemre a nálam gyakorlatiasabban gondolkodók és viselkedők között. (A vajdaságiak közül Ács Károlyt és Fehér Ferencet, Újvidékre kerülvén pedig Fehér Kálmánt olvastam legszívesebben.) Ez az akkori pártérdek szerint nacionalistagyanús beállítottságom szülőfalumban kifejtett művelődésszervező tevékenységemben (a hatvanas évek első felében) tükröződött leginkább. Néhányan ugyanis arra vetemedtünk, hogy e magyarok és telepések által lakott községben, egynyelvű önképzőkör keretében a legnagyobb magyar költőket (főleg József Attilát és Radnóti) propagáló irodalmi esteket tartsunk. Emiatt engem - noha semmiféle társadalmi szervezetnek sem voltam tagja - beidéztek az Ifjúsági Szövetség kishegyesi értekezletére, ahol be kellett számolnom irodalmi tevékenységünkről.

Egy montenegrói vezető aktivista kioktatott, hogy nekünk együtt kell dolgoznunk velük. Erre én azt válaszoltam, hogy a kapu (a könyvtáré, ahol a rendezvényeinket tartottuk) nyitva van. A montenegróiak tudtommal önálló művelődési mozgalmat sem indítottak Feketehegyen. A derék ifjúkommunistának természetesen az fájt, hogy a mi érdeklődésünk nem terjedt ki a délszláv, még kevésbé a partizán osztályharcos irodalomra. Én ugyanis avval voltam, hogy elég, ha a köztársaság születési évfordulójának ünnepségén Szabadkán Oskar Davičo Költemény c. regényének dramatizált részletét kellett bemutatnunk, melyben én alakítottam az apa (Žika) szerepét. S abból is elég, hogy a technikai és a kereskedelmi iskola közös szavalóversenyén Petőfi "örültjével" a Vajdasági ég alatt c. antológia élére állított második világháborús propaganda-vers előadója mögé, a második helyre szorultam. Hol voltak már akkor a koragyermekkori szép idők, amikor A Pál utcai fiúkat vittük színre s én játszottam Nemeceket!? Igaz, már Szabadkán is részben kárpótolva érezhettem magam, amikor a Népkörben Dosztojevskijnek a Két férfi az ágy alatt c. vígjátékában előbb Bobinizint, majd az egyik főszerepet, Szabrint, a degenerált arisztokratát alakítottam, örömmel tájolgatva a kellemes társasággal.

A szintén falumbeli Bányai János példáján felbuzdulva 1964-ben a különbözeti vizsgákat követően beiratkoztam az újvidéki Magyar Tanszékre. A viszonylag jó tanulási és anyagi lehetőségekkel élve egy ideig a feketehegyi tevékenységemet is folytattam. Ennek eredményeként Podolszki József, a későbbi neves publicista és költő, miután búcsút vett a verbászi élelmiszeripari technikumtól, szintén a Magyar Tanszéket választotta. Mi több, elhitte nekem, hogy nem szerbül kell verselnie, ahogyan azt addig tette, hanem az anyanyelvén. Ezt jellemzően Feketehegy központjában az Orjen nagykoszmában vitattuk meg, míg rendezvényeinket a tűzoltóotthonban levő könyvtárban tartottuk. Itt is lehetett iszogatni és udvarolni, s én mindkettőből de-rekasan kivettem a részem.

Újvidéken az Új Symposion folyóirat vonzaskörébe kerültem. A hatvanas évek második felének Jugoszláviájában, az "európai tavasz" szelének közeledését érezve még lehetett hinni abban, hogy ha nem nemzet-té is, de a többségiekkel egyenrangú nemzetiséggé válhat a jugoszláviai magyarság. Mint a Magyar Szó ösztöndíjasa, az Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztője, később pedig az Új Symposion rovat-szerkesztőjeként e remény jegyében dolgoztam; tudva

azt, hogy az utóbb naivnak bizonyult és sokszor nagyképű, tudálékos szövegeink szellemi felüldülést jelentenek a magyarországi értelmiségnek, amelyhez többször is csak átcsempészve lehetett eljuttatni folyóiratunkat. Számos, a magyarság sorsát érintő írást is megjelentettünk az Új Symposionban.

Én, lázasan keresve önmagam, szerepemet, az esztétizáló individualizmus felé lengtem ki abban az időben. Akkor is, ha aligha olvashatta bárki is nálam lelkesebben a Hornyik Miklós által szerkesztett Képes Ifjúság szerb betelepítéseket és egyéb machinációkat leleplező - főleg Podolszki tollából származó - riportjait. Viszont akkori valóságismeretem korlátait jelzi, hogy Gerold László szociográfiai ankétja alapján vitába szálltam Tőke István zentai pedagógussal, aki a magyartanárok szellemi elmaradottságát nehéz körülményekkel igyekezett magyarázni. Én, a szülőktől s a titói társadalom által is támogatott házaspár egyetemista lévén, nemzetiségi kultúránk miatt szorongva, J. P. Sartre egzisztencializmusának hatására nyomatékosan azt állítottam, hogy jóllehet kutatni kell a pedagógusok túlterheltségének okait - a magyartanár személyesen felelős műveletlenségéért.

Ma már, persze, a saját tapasztalataimból is következően, jobban megértem a magyartanárok passzivitását, hiszen rá kellett jönnöm, hogy (mint mindig) itt is a fejtől bűzlik a hal. Vagyis e pedagógusokat az uralkodó politika napi szükségleteinek megfelelően képezték ki Újvidéken (ahogyan engem is), s nem is elsősorban az általuk elolvasott új könyvek mennyisége (és minősége) méri munkájuk értékét, hanem az, hogy van-e lelkierejük és idejük (tehát társadalmi támogatottságuk) annak az iskolai és iskolán kívüli közösségnek a szolgálatára, amelynek a pénzén kiképezték őket. Akkor természetesen, amikor mi Magyarországon, Erdélyben vagy a Felvidéken büszkék voltunk a Nagy-Jugoszlávia által támogatott „szellemünkre”, ritkán gondoltunk arra, hogy az idő csak kis mértékben fog igazolni bennünket.

Az utópizmus és a műközpontúság symposionista (részben újbaloldali) fábólvaskarikája befolyásolt akkoriban. A jövő felé irányultság az emberek testvériesülését jelentette - vallási-kommunista alapon. Ez a naiv vízióközpontúság csupán a valóságkelemek átalakításával juthatott kifejezésre, méghozzá a szociográfiamentes „tisza” irodalomban. Ezért én Herceg János Egy meg egy, Burány Nándor Összeroppanás, valamint Gabro Vidović A psunji futár c. könyveiről egyaránt fenntartással írtam a Képes Ifjúságban. Herceg

János jó könyvével kapcsolatban értetlenül, de jellemzően „a tipikusság”-ról, Móricz asztaláról lehullott morszákról okoskodtam s naivan radikális voltam a társadalombírálat-igényemben. Burány Nándor regényét ugyan megkésett előfutárnak tartottam a magyarság lélektani megismerésében, azonban ahelyett, hogy ezt boncoltam volna, elvontan a dokumentum és a regény összefüggéseit fejtegettem. Természetesen Vidović partizánromantikáját sem tudtam elfogadni. Mindenesetre joggal és szellemesen figurázta ki a tudálékosságomat Bogdánfi Sándor a Sirodalmunk könyve c. paródiakötetében.

Nem lettem tehát janicsárrá. A származásomhoz, eredeti neveltetésemhez való ragaszkodásomat egyetemista és szerkesztő koromban a Feketehegyi ima c. versemben is kifejeztem. Olyannyira, hogy Tolnai Ottó, a Hol ó hol c. költői antológia szerkesztője sokallotta a teremtő aposztrofálásait, és két „Uram”-ot kihúzott a deista alapgondolatú szövegből. (Pilinszky Rekviemjét egyébként ő adta a kezembe.)

Mindenesetre ez is elég volt ahhoz, hogy a rezsim emberei örültek, irodalmi körünk tagjai (Bányai, Podolszki, Juhász Erzs, Jung, Maurits) pedig költőnek tartanak. Végei László (akinek násznagya voltam, amikor Thomka Beátával esküdtöt) újságolta el akkor, hogy Bogdánfi Sándor a Forumban a versem kapcsán a vallás visszaszivárgásának veszélyéről lármázott. De a Híd által közölt, Podolszkival közösen írt Az állapotos menyasszony című abszurd egyfelvonásos drámával sem szereztem jó pontokat a szocializmus sorsáért aggó funkcionáriusoknál.

Művelődés- és könyvkritikáimban Sinkó Ervinnek és tanítványának, Bosnyák Istvánnak példamutatásához közel, a nyugati liberális marxistáktól is megtámogatottan és fiatalos naivitással a sztálinista dogmákat vettem célba, anélkül, hogy Titót bármikor is eszményítettem volna. Az Új Symposiont egy ízben a terjedelmes Szolzsenyicin-tanulmányom miatt nem engedték be Magyarországra. A történelmi körülmények magyarázzák, hogy még a közelmúltban is ismerkedtem meg olyan erdélyi íróval (Bogdán László), akire annak idején eszméltetően hatott ez a száműzött újrealista orosz író Franz Kafkával összefüggésbe hozó munkám. Ám akkor mindjárt is kaptam jó visszajelzéseket odaátról (pl. Nemes Nagy Ágnesről és Heller Ágnesről.)

Az idősebb symposionisták mellett (a későbbi posztgraduális stúdiumaim során) a német fenomenológia (főleg Heidegger) babonázott még, s jórészt ezen múltott, hogy (erőszakosságom következményeként)

1970-ben nem az addig Híd-díjban nem részesült Herceg János, hanem Koncz István, az akkor valóban újat hozó, de azért Herceghez nem mérhető költő kapta a jugoszláviai magyar íróknak évenként járó legjelentősebb jutalmat. Alkatomat jellemzi az a tény, hogy az utóbb elhamarkodottnak érzett kardoskodásom miatt komoly lelkiismereti bántalmaim voltak. Ekkor kezdtem ugyanis igazán tisztelni Herceget.

A Magyar Tanszéken a „második fokozaton” (miután egy évig a dél-bánáti Székelykevény magyart és vegytant tanítottam) találtam igazán magamra. Szeli István - annak ellenére, hogy én az esztétika iránt érdeklődtem - azt ajánlotta: legyek a titkára Vlado Popin tartományi pártfunkcionáriusnak. Engem azonban nem vonzott a politikai karrier. Ezért miután magas tanulmányi átlagomért a Bölcsészeti Karon kitüntettek, 1969 őszén a Hungarológiai Intézet adjunktusa lettem. Akkor még alig néhányan voltunk rendes munkatársai ennek a nem sokkal azelőtt létesült intézménynek, s a törvény értelmében is minél előbb magiszteri (”kisdoktori”) fokozatot kellett szereznem. Viszont a belgrádi posztgraduális képzéssel voltam kénytelen beérni, mivel abban az évben a budapesti tanulmányokat nem engedélyezték a vajdasági művelődéspolitikai illetékesei. Akkori bosszúságomban nem sejtettem, hogy ennek köszönhetően lesz számomra később elviselhető a rám nehezedő politikai nyomás és elszigeteltség.

Belgrádi tanulmányaim során rövidesen rájöttem, hogy nem kerültem rossz helyre. Annál kevésbé, mert én Bori Imrének, a Magyar Tanszék vezetőjének, a Hungarológiai Intézet irodalomtörténeti tervezetirányítójának bátorítására világirodalomból készültem magisztrálni, s a belgrádi Filológiai Egyetem harmadik fokozatán kivétel nélkül azok a tanárok adtak elő, akik párizsi, bécsi, müncheni, berlini, washingtoni és moszkvai doktorálásukat követően a legújabb irodalmi kutatásokról, módszertani eljárásokról számolhattak be, a közel- és a távolmúlt irodalomelméleteit, esztétikáit és kritikai szempontjait is ismertetve. Ezért ma is hálás vagyok Zorán Gavrilovičnak (a mentoromnak), Zorán Konstantinovičnak, Miloš Đorđevićnak, Mijjan Mojaševićnak, Svetozar Petrovičnak, Radoslav Josimovičnak, Ivana Bogdanovičnak, Miloš Iličnek, s főleg Nikola Miloševićnek. Dragan Jeremićnek, Danilo Kiš ellenségének kevésbé. Közülük többen szerencsésükre már nem érhették meg nemzetük történelmi kisiklását.

A szellemi javakban való duskálásom nem volt zavartalan. Én mindenesetre a ”tisztá tudomány” mély-

vizében, világnyelvek mohó tanulmányában igyekeztem magamra találni. A lukácsi esztétika iránt főleg Végel László keltette föl az érdeklődésemet.

Választott tézisem - Lukács György realizmus-értelmezése - olyan időszereű esztétikai problémák elemzését jelentette, amelyekkel kapcsolatban újvidéki támogatómtól eltért a véleményem. Bori ugyanis (akit a háború utáni szocializmus idején már pragmatikussá formált a politika), a munkámat megkönnyíteni, meggyorsítani s ezzel együtt a Magyar Tanszék világirodalom - oktatásának kérdését megoldani igyekezvén, azt tanácsolta, hogy az ő Lukács György és a magyar irodalom c. dolgozatához hasonlóan, egyszerűen mutassam ki, hogy Lukács, az adott politikai körülményektől függően, mely korszakában mit mondott ugyanazokról az írókról. A nagy vargabetűk pozitívista leírása már önmagában (egyoldalúan) értékelte volna a voluntarista gondolkodó irodalomesztétikai tanítását és világirodalmi méltatásainak jelentőségét. Ez azonban számomra túl könnyű, olcsó megoldás lett volna.

Noha Lukács metamorfózisokban bővelkedő szelleme engem sem vonzott, a zseni jellemtelensége, hatalomvágya miatti apriori elmarasztalása ellenszenves volt számomra. Mert Lukács nagy esztétikai szenzibilitásához sem fér kétség, annak ellenére, hogy nagyravágyásból eladta magát a napi politikának, és bűncselekményhez közelálló tettei is voltak. Éppen ezért borzongatóan nagy kihívást jelentett számomra egyfelől Lukács tanulmányainak az elemzése, másfelől pedig a kritikus által értékelt világirodalmi művek habzsolása. A három év (nem számítva katonai szolgálatom egy esztendőjét) alatt megvalósított célom az esztétikus hiteles (tehát tisztán a szenzibilitásából fakadó, napi politikán túlemelkedő) megállapításainak és (a körülményeknek engedő) tudománytalanságainak a megkülönböztetése volt.

A végül elkészült értekezésemben a korábbi kis melléfogásomat is jóvá tehettem. A Borinál (tízessel) megvédett írásbeli dolgozatomban ugyanis - az avantgárd akkori kötelező divatjának megfelelően - úgy vélekedtem, hogy Illyés a szürrealista korszakában „objektívabb”, mint pl. a Puszták népe c. művében.

Ezt az ostobaságomat a belgrádi dolgozatomban úgy tettem jóvá, hogy Lukács harmincas években írt vitacikkeivel kapcsolatban Illyés véleményére mint hiteles erkölcsi-szellemi álláspontra hivatkoztam. Ennek ellenére sikerrel védtem meg az értekezésemet, noha a bizottság tagja, a jugoszláv humántudomány egyik legkiemelkedőbb képviselője, Nikola Milošević

(nyilván politikai kényszerűségből mondva ellent önmagának) hallgatott akkor, amikor a bizottság egy másik tagja (Josimović) megrótt azért a (sinkói) tézisemért, amely szerint a marxizmus természete miatt nem létezhet marxista esztétika.

S az is eretnek gondolat volt ekkor, hogy főleg a nagy irodalmaknak viszonylag önálló nemzeti szellemük van. A lukácsi realizmuselmélettel kapcsolatos nézetemet E. Fehér Pál támadta a Népszabadságban 1976-ban. A Bálványimádás ellen c. válaszcikkemet a szerkesztőség nem közölte. (Jólesett viszont, hogy /Antal Gábor/ 1977-ben a Magyar Nemzetben két hasábot szentelt a Hídban közölt Sinkó Ervin és Nietzsche c. tanulmányomnak. Ugyanebben az időben a zágrábi Književna smotra világirodalmi folyóirat közölte az egyik Krleža-regényről írt komparatiztikai tanulmányomat.)

Kétségtelenül kabinettudományt műveltem s emiatt lelkiismeretfurdalás gyötört. Vezérlő csillagaim - Goethe, Tolsztoj, Thomas Mann és Németh László - túl magasról ragyogtak rám. Nem lehetett megnyugtató számomra, hogy a Hungarológiai Intézetben szakmai féltékenységből áskálódnak ellenem, s az igazgatómmal, Szeli Istvánnal is sokkal jobban kijönnék, ha a tanszék és az intézet szembenállásán csámcsogva körülötte sürgőlnének, annak ellenére, hogy – bár az egyetemistaként tőle tanultakból Belgrádban is hasznom volt – politikai elkötelezettsége és gyakorlati elfoglaltsága miatt szakmai támogatást már aligha adhatott.

Könyvmoly-gubómból (Feketicsről csupán az intézeti napon, tehát hetente egyszer kellett Újvidékre utaznom) hiper-kritikussággal próbáltam kiröpülni. Nem egyszer „szálem alejku”-mot köszönve állítottam be az intézetbe. Később viszont pl. a közlönyünk címbe kötöttem bele. - Vannak tudománytalan hungarológiai közlemények is? - kérdeztem. - Ha nincsenek, akkor miért kerül a fedőlapra az, hogy A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei? Miért nem elég az, hogy Hungarológiai Közlemények? - Valószínűleg a büszkeség akadályozhatta az idősebbeket abban, hogy igazat adjanak nekem, mert csupán a fölmondásomat követően változtatták meg (nyilván elfeledve, hogy ki volt az első javaslattevő) az intézmény közlönyének címét az én ajánlatom szerint.

A helyzetem tehát azáltal is súlyosbodott, hogy a családommal nem Újvidéken telepedtem meg, hanem Feketehegy központjában kezdtünk építkezni, s csak a nemzeti önmegismerésben találhattam rá a visszaszorított magyarság felemelkedésének lehetőségére.

Folytatni igyekeztem a már említett művelődés-szervező tevékenységemet, s tőlem telhetően támogattam szintén magyar tanszéket végzett feleségemnek és szülőfalum lelkes kultúrmunkásainak néprajz-szociográfiai vállalkozását. Ennek fontos része a falu történetének megírása volt. Az ügygel kapcsolatban nemegyszer tanácskoztak Feketehegyen az elszármazott értelmiségiek, s a viták során a hatalomhoz kevésbé igazodók a monográfia megírása mellett kardoskodtak. Az aggályoskodók azonban csak átmenetileg hátráltak meg, mert hiába látogattam én el a budai Országos Levéltárba, hogy a falumbeliek Kunhegyesről való elszármazásának dokumentumait kutassam, s mentem el Tápéra a település nagymonográfiájának beszerzése végett, s hiába gyűjtögette az anyagot a legállhatatosabb feketicsi tanár, Sárközi Ferenc, a belügy rövidesen közbelépett, mondván, hogy a falu magyarjainak és telepeseinek történetét együtt kell megírni. Minthogy azonban akkor még négy évtizede sem volt annak, hogy a montenegróiak ismerkedni kezdtek a közép-bácskai humusszal, s a monográfiában a kötelező szólamok ellenére is a magyarok kultúrfőlnye domborodott volna ki, ezért a telepések a közös múltkutatót szabotálták.

Amit „kint” nem lehetett, azt én „bent” próbáltam megvalósítani. A magiszteri fokozat megszerzése után a következők lépcsőfok a tudományos doktorátus volt. Emiatt újabb nézeteltérésre került sor köztem és közvetlen főnököm között. A Bori által ajánlott téma Kázmér Ernő, a kozmopolita kritikus munkássága volt. Annál is inkább, mert Bori már kicédulázta Kázmérnak A Hét c. budapesti lapban a tízes években közölt cikkeire vonatkozó adatait. A kritikus kétségtelenül megérdemelte a monografikus feldolgozást, hiszen a két világháború között sokat tett a Közép – Kelet-Európa kisebb nemzeti kultúrkapcsolatainak építése s ugyanakkor a kortárs világirodalom értékeinek közvetítése érdekében.

Én azonban nagyobb tudományos erőpróbara áhítoztam, s Halász Gábor esszéit szerettem volna elemezni. Annál is inkább, mert a magyar szellemtörténet elhanyagolt területe volt a kutatásnak. Borinak végül ez is megfelelt, azzal, hogy javaslata szerint értekezésem a Halász Gábor kritikai fejlődésének alakulástörténete címet viselte volna. Én ezt így tautologikusnak, tudálkosnak találtam, és a Halász Gábor kritikai fejlődése cím mellett kardoskodtam. Más okom is volt. A Bori sugallta címben az „alakulástörténet” halványította volna Halász fejlődésének tényét. Márpedig az én felfogá-

som szerint Halász Gábor az értékfogalmainak minőségi megváltozásával jutott el sznob arisztokratizmusától, elitkultúrájától a modern realizmusig, Malraux, Hemingway és Green prózájának befogadásáig. Egyébként a ragyogó részeredményeket is látva, azért nem tetszett nekem egyértelműen a kritikus kibontakozásának korszaka, mert az azt meghatározó nemzeti és társadalmi okokat s az ezeknek megfelelő kényszerhelyzetet is éreztem. A későbbi szembenézés bátorsága tehát fontos értéket jelentett számomra.

A mi akkori "szocialista" társadalmunk elitkultúrájának, művelődési rezervátumának természetesen Halásznak még az előkelőbb, antidemokratikus művészetkonceptiója felelt meg. Nekem az volt a - mind a mai napig e tekintetben változatlan - véleményem, hogy nekünk, akik között úgyszólván mindenki paraszt, munkás vagy kispolgári származású, nincs erkölcsi jogunk elérhetetlenségük miatt értelmetlen eszményeket állítani az emberek elé, akiket többnyire csupán a giccs befogadására készített elő az élet. A mocsárban csak a felhőkre bámulva nem igazodhatunk el.

Ezzel azonban betelt a pohár. Bori ugyanis kijelentette, hogy nem támogat többé, s hogy a disszertációt ilyen formában nem fogom tudni megírni. Ezért (s amiatt is, hogy a vajdasági magyar kultúra szempontjából olyan alapvetően fontos témákat, mint Szenteleky vagy Farkas Geiza munkássága, ő már lefoglalta, pl. a zavaros misztikájú Aszlányi Dezsőt ajánlva...) 1978 februárjában, néhány hónappal az (elsősorban Bányai Jánosnak köszönhető) újraválasztásom után, fölmondtam a Hungarológiai Intézetben. A Halász-értekezésem viszont a következő évben befejeztem, s miután a tanszéken szabálytalanul több mint két évig elfektették, 1981 júniusában végre lehetővé kellett tenniük a munka megvédését, ami sikerült is. Annak ellenére, hogy erről a szellemtörténeti összefüggésekben készült, magyar és világirodalmi viszonylatokat szem előtt tartó monográfiáról Juhász Géza a közönség derűtségét kiváltva megjegyezte: a dolgozat nem Halász Gáborról szól. A harmincas évek szellemi háttere c. fejezet valóban nem. Szelinek, Bodnár Györgynek (és az ugyancsak Budapestről érkezett József Farkasnak) nem volt komolyabb kifogása. (Ennek a munkámnak csupán a részletei jelentek meg a Hídban és az Új Symposionban, valamint a budapesti Literatúrában. Egyedül a szabadkai Üzenet nem volt hajlandó részletet közölni belőle. Könyv formájában azért nem adtam közre, mert a szerkesztő, Tomán László két fejezetet össze akart vonni benne. Az egyiknek A líra ellenforradalma volt a címe...)

A Borival való konfliktusra mélyebb okok miatt került sor. Főnököm ("atyai" barátom, akinek a családjával 1969-től 1974-ig szoros kapcsolatban voltunk) ugyanis az intézetbe való fölvételem kezdetétől az én világirodalmi ambícióim támogatója volt. Ám ő – engem és a hungarológiai kutatásokat korlátozandó – azt kívánta, hogy a világirodalmon kívül semmi mással ne foglalkozzak, s a magiszteri fokozat megszerzése után menjek át a tanszékre. Én ebbe átmenetileg örömmel beleegyeztem (s három évig vezettem is a világirodalmi gyakorlatokat), utóbb azonban meggondoltam magam. A munkahelyemen rám nehezedő nyomásnak is szerepe volt abban, hogy a Hungarológiai Intézet tervzetében jegyzett Kázmér-témát, ha nem doktori diszsertációként is, de tudományos munkaként feldolgozzam.

Időközben a fiatalabbaktól tartó főnökeim egymás közötti kapcsolata is megjavult, úgyhogy Bori a hetvenes évek közepén már sürgette az intézeti kutatásokat s ezáltal késleltette a Halász-dolgozatom készítését. A Kázmér-kismonográfiám néhány évvel később a Forum kiadásában megjelent. (A munkám visszhangjával meg voltam elégedve, hiszen Újvidéken, Szabadkán, Kecskeméten, Budapesten, Pozsonyban és Münchenben kilenc kritikus mondta el a többnyire egészen pozitív véleményét róla.) Ám ezt megelőzően, még 1977-ben az anyag jelentős részét mint az intézeti munkám eredményét leadtam a titkárnőnek. Az értekezletünkön a titkárnő (minden bizonnyal a főnökünk rendelkezésére) nem emlékezett rá, hogy átadtam volna neki a tanulmány fejezeteit...

Az ok nyilván abban rejlett, hogy én még három évvel korábban (1974 tavaszán, a budapesti avantgárd-tanácskozásunkat követően) a szakmai megbeszélésünkön elutasítottam a Bori által javasolt módszert, amely szerint Kázmér munkásságát a fölkeresett tényeket hosszadalmasan leírva kellene földolgoznom. Fölháborodva vettem el a napi politikai direktívának megfelelő, szellemtörténetnek álcázott pozitivizmust, amely szélesebb és mélyebb összefüggésekbe állító értékelés nélkül "bizonyította" volna, hogy nekünk, vajdasági magyaroknak milyen gazdagok a külön-hagyományaink. (Eredetileg én javasoltam, hogy közösen írjuk meg a jugoszláviai magyarok irodalmának történetét. Csakhogy nem a Fruška Gora csúcsát tartottam mértékalapnak, mint Bori.)

Hogy az újvidéki hungarológus-karriernek féljebbot mondjak, az is lényegesen befolyásolt, hogy 1977 októberében az igazgatóm jóváhagyásával a budapes-

ti könyvtárakban egy hetet Farkas Geiza adatainak főkutatásával töltöttem. A visszatérésem után nagy megörökönyödésemre az igazgatóm, arra hivatkozva, hogy a projektumfőnököm már lefoglalta ezt a témát, a Budapesten összegyűjtött adatok beszolgáltatására szólított föl. Később jöttem rá e szakmai féltékenység mögött rejlő szélesebb összefüggésre. Nagybecskerekén ugyanis az európai szintű Farkas helyett szintén a kótyagos Aszlányit ajánlotta számomra kutatásra a könyvtáros – néhány nap múlva az érdeklődésem után. Ám ha akkor még azt gondoltam, hogy az általam javasolt Farkas Geiza Napot csupán annak fölvázolt tartalma miatt utasítja el a belügy, egy évtizeddel később, a B. Szabó György Napok megalakulása egyértelművé tette számomra, hogy a polgári magatartással szembeni előítéletekről van szó. B. Szabó György, a rendkívül sokoldalú, tervhalmozó, kiváló tanárember, mivel kedvezőtlen időben élt, nem hagyhatott maga mögött olyan színvonalas opust, mint amilyen a káprázatosan művelt, jó körülmények között dolgozó Farkas Geizáé volt. Ennek dacára az utóbbit Bori Imre is elhallgatta a hetvenes évek második felétől, holott néhány évvel korábban - Szenteleky és Herceg nyomán - az autonóm vajdasági magyar kultúrhagyományok csúcsán látta őt.

Az újvidéki tudományos fellegvárból a topolyai középiskolába való önkéntes „alászállásomnak” még egy, a Farkas Geiza- adatok beszolgáltatására vonatkozó felszólítást egy-két hónappal megelőző, még dermesztőbben súlyos oka volt. 1977 nyarán az igazgatóm a titkárnőnk jelenlétében méltatlankodva kijelentette, hogy a Szentelekyt kutató projektumvezetőnk nem számolt el az általa fölvetett (fél fizetésnyi) pénzösszeggel, tehát nem kutatott. Mikor én erre nyíltan visszaélésről, sikkasztásról kezdtem beszélni s Bori, ezt meghallván, indulatosan felelősségre vonta Szelit, az utóbbi riadtan kirakat-vizsgálatot végző ellenőrző bizottságot állíttatott össze, miután én az intézeti értekezleten nem voltam hajlandó visszavonni azt, amit tőle hallottam; vagyis képtelen voltam azt hazudni, hogy ártatlan főnökeimet rossz hírbe hoztam. Emiatt fegyelmi eljárást indítottak ellenem. Naiv voltam még: világok dőltek össze bennem, a rögeszmésen igazmondóban...

A kocsimmal Újvidékről hazafelé tartván, a szabadkai Balázs-Piri Aladár, hajdani tanárom, akkori kollégám velem jött Topolyáig. – Magának igaza van, Gábor, de ne így mondja – tanácsolta. Nem alaptalanul, mert a számomra hihetetlennek tűnő provokációkra úgy reagáltam, mint akit hátulról gombostűvel szúrnak meg.

Később Pastyik László kollégám keresett föl To-

polyán az akkor készülő tó melletti lakásunkban. Miközben a teraszról a munkálatokat figyeltük, ezt mondta: – Mindenki tisztában volt velem, hogy igazat beszélsz, de senki sem mert szólni.

Hogy 1969-ben miért nem engedélyezték számomra a budapesti továbbképzést, akkor világosodott meg előttem, amikor Pató Imrét fölvevük a Hungarológiai Intézetbe, s a Magyar Tanszék munkatársaival közösen arról tanácskoztunk, hogy hol kellene folytatnia a szótártani tanulmányait: Hadrovicséknál Budapesten, vagy a „szerb Athénban” (Újvidéken). A mintegy harminc ember között én voltam az egyetlen, aki kijelentette, hogy szakmailag Pató többet kaphat Budapesten, mint Újvidéken. Ezzel szemben Bori - a napi politika érdekeinek megfelelően - új munkatársunk Újvidéken maradását javasolta, s neki adtak igazat, a mi „önigazgatásunk” elvére: a vajdasági magyar nyelv és szakszókincs viszonylagos függetlenségére hivatkozva.

Ekkor még a belügy „szelleme” csupán feletteseim magatartásában volt érzékelhető számomra. Csak a katonasággal nem mertem ujjat húzni. Mert, bár 1972-ben néhány napig tartó habozás után nemet mondtam a katonai ügyosztálynak, „atlétatípus”-ként bejegyezve, tartalékos tisztképzőbe kellett vonulnom, ahol - hiába zárattam be magam parancsmegtagadással néhány napra - nem helyeztek át sorkatonának. Szakaszparancsnokként viszont nem váltam janicsáragává, amit megboldogult Podolszki barátom is tapasztalhatott, mivel ugyanabba a tengerparti kaszárnyába sorozták be, ahol én töltöttem tisztgyakornoki hónapjaimat. Nyilván azért, hogy együtt figyelhessenek bennünket. Egyik szlovén történész tisztársam egyszer a szemléletem változatlansága miatt megdühödve nyíltan bevallotta: vallásosnak, nemzetileg elfogultnak tekintenek s az én átnevelésem az ő különfeladata. Ez aligha volt eredményes, mert én Podolszkival, miután a tizedeseknek elmagyaráztam és megmutattam a gyakorlatokat, az olajfák alatt letelepedve, a távolról kéklő tenger háttérében otthonról hozott könyveket olvastunk és magyarul vitatkoztunk.

Nem sokkal a leszerelésemet követően Utasi Csaba szólt, hogy főszerkesztőváltás van az Új Symposionban, s a mi nemzedékünk lenne soron. Tolnai Ottó föltételes börtönbüntetésre ítélese és a Képes Ifjúsággal való leszámolás után nem láttam értelmét annak, hogy a folyóirat élére törekedjek. A közügyekben nálam talpraesettebben mozgó Podolszkival még a katonaságnál készítettünk ugyan egy szociográfia-központú koncepciót, amelyet az „Átértékelés”-re átke-

resztelni tervezett Új Symposionban szeretnénk volna megvalósítani - ahogyan én elképzeltem: Podolszki főszerkesztésével. "Avantgárd" folyóiratunk ugyanis a kelleténél nagyobb mértékben volt kozmopolita s különösképpen főleg ekkor, a hetvenes évek közepén kedvezett a történelmi idő az ezotériának. Sznobjaink főleg naivitásból bélyegezték provinciálisnak törekvésünket. Erről én verset is írtam, amelyet Tolnai visszaadott. Danyi Magdolna és Bognár Antal képlékenyebb vállalkozókészségét viszont (átmenetileg) nem zavarták lényegesen a beszűkült politikai keretek, s így nem vált kérdésessé az Új Symposion fönmaradása.

Én abban az időben, amikor ez még nem volt kockázatmentes, Bori-párti voltam, vagyis kisebbségünk nemzetté válásában bíztam. Noha az intézet más (vonalasabb, azaz nemzetiségi) szempontot képviselt, mégis helyet kapott a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben Bori Imre délszláv-magyar komparatiztikai könyve kapcsán született írásom, amelyben a szerzőnek a budapesti Kiss Ferencsel folytatott vitájában is állást foglaltam. Abban a reményben, hogy törekvéseink által „ne csak mindig a napirend utolsó pontjaként szereplő kisebbségi, hanem - a délszláv és magyar kultúra határmezsgyéjén - autonóm jugoszlávai magyar kultúra születhetne”. A Látóhatár c. budapesti folyóirat akkor a fontosabb cikkek közé sorolta ezt az írásomat.

A Borival való konfliktusomban nem a hatalomvágy ösztönzött. Ezt azzal bizonyíthatom, hogy amikor főnököm a hetvenes évek közepén az egyik értekezletünkön bejelentette, hogy lemond a tervezetvezetői szerepéről, akkor én a kínos csöndet az ő maradására vonatkozó javaslatommal szakítottam meg. Igaz, később annak a Kafka-novellahősnek a szerepében éreztem magam, aki előtt tárva-nyitva a kapu, s ő az élehetlensége miatt kívül marad...

A szellemi szabadságomat másutt valósíthattam meg. 1974-ben ugyanis érvénybe lépett a viszonylagos tartományi függetlenséget biztosító alkotmány, s engem nem tekintettek oly mértékben ellenzékinek, hogy ne lehettem volna 1977 januárjától öt éven át (amikor Végel László, majd Vukovics Géza szerkesztette a Kilátót) a Magyar Szó heti kritikusa. E Bányai Jánost fölváltó tevékenységem kezdetben inkább csak abban tért el szellemi elődeim módszertanától, hogy én hosszabb időn át és iskolai keretek között, a kultúrpolitikai divatoktól függetlenebbül sajátíthattam el mindazt, ami-be ő tudomány- és iskolaszervező munkájuk során, politikai szerepet is vállalva, félig-meddig autodidakta-

ként jöttek bele. S a későbbiekben is a helyzetem miatt jóval több időm volt a tudomány művelésére, mint nekik, akik többnyire közéleti funkciókat is kényszerültek vállalni.

Am éppen emiatt voltak fenntartásaik az én tudományos, illetve kritikai gyakorlatomat illetően. Hogy a Magyar Szóban hetente ne jelentethesek meg nekik többnyire nem tetsző cikkeket, először az intézetbeli munkanormámat akarták fölemelni, nagyobb mennyiségű írott szöveget követelve. Viszont annak ellenére is rendszeresen újraválasztottak a Hungarológiai Intézetben, hogy megismételt hívásra sem voltam hajlandó belépni a Kommunista Szövetségbe. Legfeljebb provokáltak, mint olyan embert, akinek lendületét nem lehet visszafogni az évről évre változó "önigazgatási" szabályzatok gyártásával, s aki eszerint nem hajlandó beépülni az újvidéki magyar csúcsertelmiségi struktúrába. Ennek később az lett a következménye, hogy az embe-reik által készített irodalomtörténeti összefoglalókban és lexikonokban félrevezető információkat is közölte(tte)k rólam. Hogy nem elsősorban bennem volt a hiba, azt a többi között az is tanúsítja, hogy míg én önként jöttem el tőlük, addig a nyolcvanas években néhány embert (köztük az első között alkalmazott Pastyik Lászlót és a távozásom után fölvetett Hornyik Miklóst) ők távolították el.

A Magyar Szó szombati rovatában, a Kilátóban kifejtett kritikai munkám egyre inkább a nálunk megcsontosodni kezdő tekintélytisztelet és az alkotási sémák ellen irányult. Ha elődöm inkább csak a saját érdeklődésének megfelelő könyveket méltatta, az én "kemény" fejem anélkül, hogy törődött volna ellenségeim növekedő számával, minden Forum-könyvről őszinte és független véleményt igyekezett formálni. Urbán Jánosnak, a kommunista funkcionáriusnak a népfelszabadítói emlékeit felelevenítő könyvéről Hátrálva előre címen írtam. Bogdánfi Sándornak az ugyancsak gyönge könyvét viszont pusztán azért nem harangozhattam be Travesztiák és malackodások címen, mert a szerkesztő a „bajkeverő”-től tartva, a második kifejezést "paródiák"-ra enyhítette.

De nem csupán a politika kilógó lólábát vettem célba, hanem a konfekciós avantgárdot, a költői szélhámosságot, vagyis a modern giccset is.

A korszerű világirodalom ismertetése mellett tehát az én kritériumom szerint igyekeztem bemutatni a legújabb magyar, vajdasági magyar és jugoszláv könyvtermést. Irodalompolitikai és részben írói körökben egyre népszerűtlenebb lettem, mivel - s ezt főleg

Bori a Krleža-könyve kapcsán folytatott 1977-es vitám tanúsítja - engem elsősorban a mű érdekelt, s ennek általam látott jelentősége szerint tiszteltem a mögötte álló alkotót. Igaz, e vitacikkeim hangneme túlfűtött, gondolatvezetése viszont helyenként egyoldalú volt. A viszontválasszal kapcsolatban Végel fölhívta a figyelmem: ha ezt leközli, legalább húsz évig eltemettem magam. - Nem érdekel - feleltem.

Azt persze jól tettem, hogy nem voltam hajlandó elismerni a vajdasági külön mércét s ahelyett, hogy a tartomány viszonylagos autonómiájának kultúrpolitikai szellemében gondolkodtam volna, az egyetemes magyar kultúra egysége lebegett lelki szemeim előtt. Ennek érdekében hiába volt alkalmam korábban a legkorszerűbb, a művészet témáját, tartalmát csak harmadsorban emlegető módszertani törekvéseket tanulmányozni, éreztem, hogy a mi körülményeink között e szempontok átvétele takargatástudományhoz, kulturális degenerálódásunk taktikus elleplezéséhez vezet. Ezért, szándékom szerint mindig szem előtt tartva a formát mint a művészet lényegét, az alkotói üzenet megfejtését is fontos feladatomnak tartottam. Az öncélú tudományt azok művelődési alibijének, lélektani túlkompensációjának éreztem, akik a pártpolitika közvetítői voltak a kultúrában. Akkor is, ha belőlem sem hiányzott teljességgel az írástudó szakmai nagyképűsége.

Annak ellenére, hogy az én szülőfalumban a magyar lakossággal szembeni kegyetlenkedés jóval kisebb mértékű volt, mint másutt, s hogy nekem a hetvenes évek második felében a készülő topolyai tó partján a feleségem által szerzett tanári lakásban az anyagiakat illetően jó dolgom volt, - mindinkább csak a valóságot föltáró irodalomnak, az adott életet értékelő alkotói magatartásnak lettem a híve és pártfogója. Vagyis a tudományos fellegvárból leereszkedve boldogan nyújtottam át a Híd-díjat Herceg Jánosnak és Varga Zoltának, s nem rajtam múlt, hogy Dudás Károly a Szakádó c. kiváló riportkönyvéért nem részesülhetett a jugoszláviai magyaroknak ebben a legjelentősebb irodalmi kitüntetésében.

A mindenki által többé-kevésbé érzékelhető valóságához való visszatérést a hetvenes évek végén a társadalmi ellentmondások kiéleződése mellett a magyarság ellenőrzöttségének változatlansága, kívándorlásának, számbeli csökkenésének felismerése tette elkerülhetetlenné. Ez egyrészt az irodalom és a humántudomány hatóság általi elefántcsonttoronyba küldésével, az álavantgard (posztmodern) intézményes

támogatásával, másrészt a nyomor föltárásának dokumentumaival, az elvek és a gyakorlat között tátongó szakadék érzékeltetésével, az államnacionalizmus rejtett emberellenessége tényeinek kimutatásával járt együtt. Én a plebejus színezetű polgári humanizmus szellemében gyakoroltam – munkám tárgyánál s a meggyőződésemenél fogva csupán közvetve ellenzék-ki-” kritikámat. Ha nem Belgrádban magisztrálok, aligha túrték volna meg, hiszen a marxizmusban csupán azt tartottam (és tartom ma is) értéknek, ami benne és a kereszténységben közös. Nincs szebb utópia a kommunizmusnál, ám az eddig alkalmazott módszerei többnyire iszonyatosak. Én mindenestre mind a mai napig, Kek Zsigmond kiváló nyelvészt, sztálinista református papot tartom a Jugoszláviában élő magyarok leggerincesebb, erkölcsileg is részben példamutató egyéniségének. (Ő ugyanis a Duna menti egységet megőrizni s az emberiséget már itt a földön megváltani akaró idealista volt, s ezért mind az öt évet kitöltötte Goli otokon: nem vált besúgóvá.)

Mivel “minden létezőnek a bírálata” volt az alapelvem, s mert a jobb- vagy baloldaliságom attól függött, melyik oldalról szükséges megtámogatni a kultúra fölbillenő szekerét, 16 évig kellett várnom, hogy a képzettségemnek megfelelő munkaviszonyba léphessek. Nem csoda, hiszen én a Magyar Szóban, pl. Szabó Dezső jelenlétét hiányoltam abból a magyar irodalomtörténetből, amelyet Bán Imre, Barta János és Czine Mihály készített a szerbek számára. Azután pedig a szerbeket is kis nemzetnek tartottam, mint a magyarokat. A megjelenési lehetőségekhez alkalmazkodó írók a szókimondásom miatt nem szerettek. Azok körében viszont népszerű voltam, akik úgy érezték, hogy – a viszonylag demokratikus körülmények között – helyettük közlök fontos igazságokat könyvkiadásunk erényeiről és hibáiról.

– V. G. írásait nem kell lektorálni – mondta a Magyar Szó egyik legjobb nyelvművelője. Annyiban nem alaptalanul, hogy a szövegeimet szintén magyarszakos feleségem gépelte át. Ahogyan azonban teltek az évek, egyre inkább rájöttem: a kritikusai sorozatgyártásnak is megvoltak az akkor érzékelhetetlen hibái. Nem csupán az olykor elhamarkodott ítéletekre gondolok, s nem is csak arra, hogy többször élesemben kellett volna fogalmaznom (mi tagadás: a nyolcvanas években némely esetben az országból való kiutasításomtól tartva lapítottam is, mintha nem tudtam volna túrhetően németül - sőt valamennyire angolul és franciául is - s nem lett volna jómódú rokonom és ba-

rátom Nyugat-Németországban), hanem a pontosabb, világosabb kritikusi nyelv helyenkénti hiányára is.

Legfeljebb másoknak az enyémnél nagyobb hibáival takarózhatom. Azzal, hogy 1984-ben, amikor Fekete J. József a Híd-ban (s általában a vajdasági kultúrpolitikában) mindinkább egyeduralomra jutott esztétizálás normáinak megfelelően, tehát a kötelességét teljesítve, de eléggé tájékozatlanul dorongoló bírálattal illette Források és partok c. írásgyűjteményemet, akkor válaszként a klikkesedésre, kultúránk kirakatjellegére, "kritikusom" nyelvi-stiliztikai vétségeinek pontokba foglalásával igyekeztem fölhívni a figyelmet.

Hasonló feladat előtt álltam, amikor Danko Grlíćnek és Sveta Lukićnak a Thomka Beáta által fordított tanulmányköteteit mutattam be a Magyar Szó olvasóinak. A fordításokban nem volt ritka a pongyolaság és a tudálékosság, s úgy éreztem, szóvá kellett tennem a vétségeket. De hogyan? Hiszen a Magyar Tanszék tekintélyes tanárának („komaasszonyomnak”) a fércmunkájáról volt szó, akinek a poétikáját korábban Szajbély Mihály velem szemben tartotta fontosnak megtámogatni a Mozgó Világban. Óvatosan, él nélkül kell bírálnom, hogy ne legyen hangsúlyos: ki felelős a magyartalanságokért - így beszéltük meg a szerkesztővel. Mentségemre szolgál, hogy akkor (1982 januárjától) már ritkábban engedték be írásaimat a Magyar Szó hasábjaira.

Ennek ellenére (a provokációktól eltekintve) a belügy sohasem gyakorolt rám közvetlen nyomást. Egyszerűen megfigyelt, lehallgatta a telefonomat, de nem idézett be, nem vont felelősségre. (Legfeljebb 1982 őszén az expresszvonaton, amikor Zágrábtól Stuttgarton át - velünk együtt háromszor is átszállva - egészen Kirchheimig elkísértek, hogy meggyőződjenek: igazat mondok-e.) Ehelyett a megbízható káderei által elállta az érvényesülésem útját. Főleg a topolyai pedagógusmunkámat kísérte árgus szemekkel. Amikor - az újvidéki fölmondásomat követően - két évig kulturológiai tárgyakat tanítottam a középiskolában. Nagy többségében feminin környezetben. Éppen akkor, amikor a férfiember az "életútjának felénél" tart s a tetejében egy lánycsapattal a Középiskolások Művészeti Vételkedőjén Becsén és az irodalmi esteken Újvidékig és Budapestig elhallatszó sikereket arat.

Sohasem volt több irigységem, mint akkor. Még a vörös is megsárgult: pártasszonyok figyelmeztettek, hogy kevesebbet törődjek a diákjaimmal. Természetesen nem ott tévedtem, ahol ők gondolták, hiszen az egyik lány udvarlója rendőr volt... Elkényeztettem őket, kien-

gedtem a gyepelőt a kezemből, s végül már nem tudtam rendet teremteni. Az egyik üdvöske (aki némileg mellőzve érezte magát) följelentett a nem vele kapcsolatos érzelmi elfogultságom miatt, annak ürügyén, hogy (felelőtlen viselkedése következményeként) keményen megroítottam az osztály előtt. A pártkötelességbe öltözött kíváncsiság ezt kihasználni igyekezett, hogy megtudja: miféle titkok lappanghatnak ebben a rendhagyó tanár-diák kapcsolatban. Ez túl finom anyagból szövődött s én nem voltam hajlandó durva kezekre bízni...

Korántsem a nélkülözhetetlenségem miatt nem akartak elengedni a topolyai középiskolából. Nacionalista-gyanús „anarcholiberalista” voltam, hiszen a marxista esztétikáról s általában a marxizmusról és a nevelésről részben eretnekségnek számító eszméket hirdettem. Az egyik jegyzet költőtekintélyre (Vasko Popára) hivatkozva azt állította, hogy a kommunista irányításnak köszönhetően a kulturális haladás folyamata megállíthatatlan. Én ezt marhaságnak mondtam, a szaporodó kocsmák tényével érvelve. A diákok természetesen az én szemléletemet osztották.

Hasonlóképpen a művelődésszervezés nevű tantárgy oktatásából is - az előírtak dacára - kihagytam a néphadsereggel való együttműködést. Tapasztalatom szerint ugyanis a kaszárnyákban nem folyt olyan művelődési tevékenység, amely a leendő kulturológusok számára bármilyen mintát képezhetett volna. A diáklányok katonasághoz való szoktatása helyett a magyar és a világirodalom korszerű költőiről, verseiről tartottam előadásokat.

A nyájas montenegrói igazgató, akivel egyébként nagyszerűen kijöttem, kimondatlanul is azért marasztalt volna, mert Újvidéken, ahol az időközben elkészült doktori értekezésemnek megfelelően dolgoznom kellett volna, nem tudtak velem mit kezdeni. Nem voltam párttag s a tetejében összeférhetetlennek nyilvánítottak. Persze, érthetően nem tartottak igényt rám ott, ahol azt a társadalmi gyakorlatot (önigazgatást) irányították, amelyre a Magyar Szó Majtényi Mihály novellapályázatáról készített ötven oldalas kultúrszociológiai elemzésem végkövetkeztetésében fölkészületleneknek tartottam az embereket. Etikai központú vizsgálódásomban a szellemi és erkölcsi korlátok továbbélését, a kispolgáriság uralmát mutattam ki.

* 2000 őszén a Magyar Írószövetség fölkérésére a chicagói North Western Egyetem részére készült szöveg